

Оља С. ВАСИЛЕВА

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

o. vasilova06@gmail.com

„ЗВЕЗДА НА КОЈУ ТРЕБА СЕ ТЕК НАВИЋИ“¹: ЗВЕЗДОЦЕНТРИЗАМ ВАСКА ПОПЕ И ЊЕГОВИ (НЕОСИМБОЛИСТИЧКИ) РЕФЛЕКСИ²

Основни циљ овог рада јесте (ауто/мета)поетичко рашчитавање многообличног континуитета модерне српске поезије зачетог стеларним поетичким системом Васка Попе на који одговор, својим тихим звездоцентризмом, дају првенствено Миљковић и Лалић. У том нескривеном, мада можда на први поглед тихом и ненаметљивом, а једном од, мислимо, најинтригантније неишчитаних дијалога српских послератних песника, звезда, као амблематски код (нео)романтизма, рецимо, доживљава своју поетичку еволуцију. Њу модерни српски песници прате на једнако сложен начин каквом звезду у физичком, астролошко-космолошком, на крају и егзистенцијално-филозофском смислу, познајемо. (Научни) живот и смрт звезде, њене фиксне или променљиве особине утичу на тон песме посвећене звездама. Радијалне поетике, са истим таквим кретањем звезда, омогућиле су промене у ритму песме, обележене стеларним трагом, увек између оде и реквијема.

Кључне речи: поезија, (нео)симболизам, анатомија звезде, умируће звезде, структура, двојне звезде, време, ритам, поетика

*А ко да преименује сазвезђа, данас,
Језиком овим већ усавршеним
Да слави неспоразум?
(И. В. Лалић, Касиопеја)*

1. Песничка протозвезда

Звезде су попут људи: рађају се, живе, и, што је можда најинтригантније – умиру. Стога не чуди кад модерна песничка продукција смирено, ненаметљиво, чак скрушено, дозива стеларне системе³, конкретне звезде и све оно што собом носе као жиг, стегу, поистовећивање; њихова светлост и њихова тама, могућност удвајања, њихов покрет, кора и унутрашњост, дакле све оно што својом метафоричком забраном приступа интригира научнике од памтивека, и што се, као вишеаспекатска тема, поново враћа кроз легендарност, астрофизику, уметност и књижевност, доживљава процват на поетичко-историјском, симболичком и филозофском плану у савременој српској поезији. Црњанскова бескрајност умирена звездом у плавом центру неба изнедрила

1 Бранко Миљковић, *Ариљски анђео*.

2 Истраживање у раду спроведено кроз Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198 Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

3 „Звезде су основни градивни делови видљиве васионе. Од звезда се састоје двојни и вишеструки звездани системи, звездана јата и читаве галаксије; око звезда орбитирају екстрасоларне планете; масивне звезде на самрти, супернове, обогаћују међузвездану материју разноврсним хемијским елементима без којих живот на Земљи не би постојао” (Латковић 2017: 25).

је другачију врсту песничке приче засноване на аутентичној осећајности наслеђеној управо од Црњанског.

Поред, и даље неиспитане, енормне сложености структуре једне звезде, која у целокупној српској књижевности постаје, најшире речено, подједнако синоним за реч, али и осећај, природа звезда, што је подједнако огњена и ваздушна (према: Јанковић 1989: 157), провоцира мислиоце од Сенеке, Цицерона, па све до Његоша. Здруженом фасцинацијом, оним шта феномен звезде њеном посматрачу нуди, а шта прећуткује, са аутентичном имагинацијом Васка Попе проговара јунак-звезда (Звездознанац), и то свим умноженим траговима које звезде српске историје књижевности остављају. Темпоралност, аутотрансформација, боје, животни век, формације и удруживање, светлост – сви ови астрофизички квалитети фотосфере утичу на распрскавање песничке конотираности појма звезда. С обзиром на то да је, како смо споменули, „унутрашњост звезде [је – О. В.] неприступачна за конвенционалне методе посматрања” (Латковић 2017: 31), *уметничка* перспектива посматрања, она на трагу истоврсне перспективне феноменологије исписане језиком Успенског, показује необичну тенденцију обележавања звезде ониме што она заиста и јесте. Отуд у поетичком, и свеукупном историјско-књижевном смислу, раширени дијалог физичког меандра стеларног система, уз лично уписивање у трајни, недокучени жиг-бечуг што оставља звезда. Изласци и заласци у звездане орбите, онако како и саме звезде, према Копернику излазе и залазе (2014: 103), у зависности од свакодневног кружења (обртања), омогућили су послератним стваралачким гласовима читав мрежни систем путовања једног мотива, што осцилира између хиперсвесности модерног лирског бића и његовог жељеног препуштања, посебно оне не изрецивом. А њему свакако, између осталог, припадају и звезде. С обзиром на то да означавају и упућују на један од аксиома неосимболистичког покрета – изрећи неизрециво, оприсутнити неприсутно – песничко дозивање звезда спада у ред историјско-поетичког трајања. Пошто су у питању књижевни програми врло блиског временског интервала, засечени и начети управо мотивом звезде, односно башларовском згуснутошћу⁴ њених песничких функција, поетичко трајање реченог вишегласја управо лежи у томе што изнова почиње у сваком стваралачком акту. Башлар и каже да „поезија, или општије, мелодија, има *трајање* зато што *почиње изнова*” (2000: 123, курзив аутора). Уистину, звезде изнова почињу и код Попе, и код Миљковића, и код Лалића.

Било да одабрана песничка поетика привлачи умируће, сјајне, чисто поетичке или историјске, узнемирујуће или оне што нуде смирај, звезде у модерним песничким констелацијама скоро увек имају двојну природу. Оне су неретко знак тела, одговор ума, пулсирање историје или божанска света; клизе између егзистенцијалне неухватљивости и поетичког многогласја. Оне су знак другог: код Миљковића, неколико година пре Попиног *Споредног неба*, певају одсјајем сваког од великих песника историје српске књижевности: Лазе Костића („Нека Велико Сазвежђе у смрти твојој заноћи”), Момчила Настасијевића („Уместо звезде славуј из неког зида”) или Тина Ујевића („С друге стране гроба жива звезда куца”, „Овде су сви први пут мртви иза последњег сунца”); код Лалића враћају Миљковића себи у моменту кад се песник трајно позајмио мртвима (*Пролећна лишурџија за мртвог песника*). Тим наслеђеним гласом мапа исцртана у још у раном звездоцентризму Васка Попе добија потребан, проширени смисао. Звезде остају искрени неосимболистички вапаји:

4 Полемишући са бергсоновском филозофијом времена и трајања, Башлар управо педесетих година двадесетог века, кад се наново оглашава стеларни пут српске послератне поезије, у књизи *Дијалектика трајања (La Dialectique de la durée, 1950)*, са више аспеката, пре свега метафоре, ритма, густине песме и музике, описује пут дијалектичке природе трајања. Временски аспект поезије, односно њено трајање или континуум, Башлар дефинише пре свега у окриљу емоционалне реконструкције која је пуна крхотина, самим тим засеца на сопственим дисконтинуираним карактером (према: Башлар 2000: 122).

Лепи мој дане с душом елегије
 Кад од Бића сенка бива пределима
 Лутам у сузама страх ме обузима
 Звездани утицаји надамном – ко да их сузбије(!) (Миљковић, „Почетак трагања за бићем”)

Овај почетак трагања за бићем, ком је Миљковић посветио колико песму, толико и есеј, та недоследност самерена библијским стварањем човека (Адама), при чијем формирању учествују искључиво звезде које анђели приносе Богу⁵, исконска је препуштеност бића. Звезда је даривала Адама именом. Звезда је име и средство (духовног) обликовања човека.

Поигравање том препуштеношћу бића, што се заправо колеба између космолошких и егзистенцијално-песничко-поетичких сила, наче је још циклусом *Ойседнуша ведрина* (Кора, 1953) Васко Попа. Оно што ће Миљковић и Лалић поетички „наследити”, у смислу атомизираниог небеског свода узнемиреног свим животним етапама једне звезде, укључујући старост, време, светлост, живот, реп (траг), мрак и коначно – смрт – Попа је ујединио у препознатљивом вакууму игре. Већ наведеним циклусом постаје јасно да звезда, небо и сунце, као кључне речи новог тока модерне поезије проговарају заједно, асимиловани језику поетике:

Не заводи ме модри своде
 Не играм
 Ти си свод жедних непаца
 Над мојом главом

Трако пространства
 Не обавијај ми се око ногу
 Не заноси ме
 Ти си будан језик
 Седмокраки језик
 Под мојим стопалима
 Не идем („Познанство”).

Аутентично песничко опирање заводљивим, самозатајним, али и самонаметнутим мотивима, ритмички су доследно преузели и Миљковић и Лалић, сваки у оквиру своје поетике. И циклусом *Далеко у нама* наставља се ритам зазивања свода на исти начин, што подразумева судбинску инверзију кад „дижемо руке/ Улица се у небо пење/ Обарамо погледе/ Кровови у земљу силазе”. Незаобилазном игром из књиге *Нејочин-поље* (1956) дозива се целовита песмотворна организација око мотива-симбола звезде. Ова инверзија поретка у Попином космолошком просценијуму, скоро је па лирски еквивалент онога што је Коперник још у 16. веку приписао звездама. Њихову могућност преображаја у излазеће и залазеће звезде, увек у чврстој међузависности са Сунцем, и јединственој игри невидљивости при којој се „оне звезде које залазе иза видљиве полулопте рађају иза невидљиве полулопте” (Коперник 2014: 105), Попа је додатно увезао чворовима, завежљајима, стврдноу костима, камењем и бодежима, рашчинио лирским, љубавним мотивима. Читава књига *Нејочин-поље*, рецимо, саздана је управо на оваквом динамично-трагичном тасу случајности над којима је човек историјски (не)моћан. Јер, увек је само једна земљина полулопта видљива. Тад „свако вуче своју кожу/ Свако открије своје сазвежђе/ Које ноћ никад видело није” („Свадбе”), тад се образине које су навукле Попине кости, сво камење и тврдоће песникове (мета)поетике сурвавају у велики одјек небеског кола који је начео

5 „Када је створен први човек, он још беше без имена. Зато Бог позове четири анђела, Михаила, Гаврила, Урила и Рафаила и рече им да човеку пронађу име” (Јанковић 1989: 160). Сваки од њих узео је по једну звезду са све четири стране света, чија су почетна слова уобличио коначно име – Адам. Звезда је, коначно, неспорни носилац човековог идентитета, његовог поновног рођења кроз именовање.

управо Црњански. У том тренутку, у садашњости циклуса *Врати ми моје крилице*, крије се друга-чија звезда еротике и припадања, ресемантизована, романтичарски превазиђена звезда љубави, уместо које је уследио лични вапај (звездане) самоће: „Напоље из мога зазиданог бескраја/ Из звезданог кола око мога срца/ Из мога залогаја сунца” (*Врати ми моје крилице*, „4”).

Као својеврсна трака пулсирајућег Млечног пута унутарпесничке имагинације књиге *Споредно небо* (1968), управо *Нејочин-поље* уоквирује својим кружним покретима оно што ће на пољу звездане поетике утврдити управо књига *Споредно небо*. Циклусом *Кости кости* Попа је додатно усложио спрегу својих космолошких мотива са оним опипљиво ништавним. Стога није чудо што апсурдизовани разговор костију премрежава песникова светлосна чињеница да се он дешава „на сунцу”, „на месечини”. Међутим, и Сунце, као велика тема целокупне Попине поезије, поред тога што се рађа у најразличитијем спектру модрог и тамног, остаје брег „где се све види кошчице драга”. Символичко-метафорички разговор костију, које су, дакле, саме по себи огољене, завршава се научном чињеницом коју песник подвлачи, а то је да је Сунце наша најближа звезда, са њега се све види, самим тим оно је звезда што се најдетаљније и може проучити. *Споредним небом* се наставља интерстеларна аутентичност српске модернистичке поезије. Она скрива све лирске печате аутопоетике, чак јасног поистовећивања речи и звезде, чиме се начиње прва права *поетика персејекције* у кантовском смислу. На шта заправо мислимо?

Пошто звезде нису постављене на привидно празној небеској сфери, него се губе у дубини неба јер је једна више удаљена *од наше тачке гледишта* него друга, онда из ове појаве следи да се оне, на удаљеностима на којима спрам нас стоје једна иза друге, не налазе у једној немарној разасртости на све стране, него се морају превасходно односити на извесну раван која пролази *кроз нашу тачку гледишта* (Кант 2016: 36, наш курзив)

Та раван, испраћена нашом тачком гледишта, тај својеврсни унутрашњи Млечни пут, стваралачка формација личнопоетичких назора које „нико не може да их подигне/ Нико да их обори” („Звездознанчева оставштина”), најцеловитије је дописана управо књигом *Споредно небо* Васка Попе. С обзиром на то да, како се види из наведеног одломка, у феноменолошком смислу звезде „зависе” од наше перспективе посматрања, односно пролазе кроз филтер наше тачке гледишта, што доказује подједнако и астрофизика и песничка феноменологија, њихова многоцентричност погодна је за бројна књижевна, односно поетичка преламања.

Звездозанац, тако, као светлосарни звездоносац, се у стиховима песама књиге *Споредно небо* никад не спомиње. Његово обележје као поетичког носиоца дато је искључиво у појединим насловима песама. С обзиром на то да песма „Звездознанчева оставштина” обременује „јунака” и чистим песмотворним начелом – речима, јер „остале су за њим његове речи/ Лепше него свет/ Нико не сме у њих да се загледа” – тај човек што *познаје* суштину једне звезде, како би се Попина кованица „звездозанац” могла рашчланити, подједнака је космолошка тајна као и звезде чију тајну откривајући обдржава. Уводна песма, исписана курзивом, као својеврстан стеларни проглас онога што читаоца очекује у наредним циклусима, заправо представља и ритмизовани феноменолошки увод у метафизику (не)живе природе коју нам Попа расипа кроз песме „Заборава број”, „Охола грешка”, „Мудар троугао” и др. Све наведене песме, ако и немају звездане варијације у виду сунца или неба, структурно су оличене да мисле висине, да осмишљавају огромна пространства, искуствено супротстављена њиховом предметном, често суженом (научном) простору. Јер, наука каже да је звезда и број. У том дозиваном зјапу се и рађа препознатљиви апсурд или иронија Попиног „зева”, коме „тама би му тупа тама очајна/ Од очаја ту и тамо блеснула/ Мислио би човек звезде” (*Зев над зевовима*).

Поигравањем светлошћу, односно више умирућим звездама, с обзиром на то да у *Зеву над зевовима* деле исти филозофски простор са тамо, те умируће звезде, које су иницијатори очаја неразумевања, лако постају странци. За то је доказ песма „Уљез” циклуса *Знамења*:

Кап крви у углу неба

Да нису звезде опет почеле
Да деле плавет да се уједају
Или да се љубе

За сунчевим округлим столом
Не говори се ништа о томе

Ломи се само огњени хлеб
Чаше светлости иду од руке до руке
И мртве звезде сопствене зглобове глођу

Шта тражи кап крви у углу неба
У томе ћоравом углу неба.

Простор неба, узет као истовремена метонимија, али и својеврсни еуфемизам за човекова зверства (имагинације), која нам нуди Васко Попа, ту је да успне у вертикалу историјски преломне и крваве моменте, али и да „обичан” песнички предмет врати у његову службу метафизици. Јер, поред бодежа, што „насред Млечног пута лежи”, што прети небу, свему живом, самој песничкој идеји, а понајвише себи, док „обилазе га поворке звезда/ И остављају празан простор/ У облику срца око њега”, завежљаја што би да се развеже или ужета што само себи везује чворове док „пузи између сазвежђа”, умируће звезде остају пратиоци. И то они делатни, никад људским оком умирени пратиоци, док „сопствене зглобове глођу”. Те умируће звезде циклуса *Подражавање сунца* узнемирују својом бојом; сунце у наведеном циклусу више опија својом црном бојом и модрим сјајем, како се приближава суштини човековог бића, у моменту трагичног аутостргнућа: Пење се модро пење црно/ Према кули у зениту/ Где пустош сада столује// Сишли смо голи у себе” („Сукоб у зениту”).

У *Лији насред срца*, где читамо космолошко кроћење истог оног бодежа, потом чист поетички систем кутије у кутији, на чијим су крајевима подједнако „старо небо” и „младо сунце”, постепено се долази до легендарног пута смрти Звездознанца, коме су звезде биле ближе од људи, као што су „дошле му главе кажу/ Њежове небеске њокваренице”. Звездознанчева смрт, као и јунаково небеско упливавање у почетну песму, прати колико легендарност њега – човека самог, толико и онога што је пре свега срасло са њим – звезда. Ауторски глас у том смислу и прави отклон чињеницом да други о Звездознанцу кажу све оно што читалац има прилике да прочита. Све док не дође до суптилног, тињајућег поистовећења између Звездознанца и ауторског гласа, односно песничког субјекта, последњом песмом циклуса *Небески њрштен*, кроз необични вапај, или речиту резигнираност: „Погледајте мене звезде”. Небеска издаја, као структурисани простор што је испуњен пре свега знаковима амбиваленције, ништавила и одсутности, који су понекад, као и саме звезде, формиран у групама или наступају сами, уздиже се увек у игри зенита, бескраја, смираја и узнемирености.

Ова космичка издаја, праћена турбулентним односом ауторског гласа према васионским дешавањима, кулминира у ништарији, нули, одсутности и зараћеним, можда и најболније, *бездомним звездама*, јер „освануле сте хладне/ Далеко од огњишта/ Далеко од капије неба”. Управо песмом „Звезде избеглице” затвара се космогонијски карактер књиге *Сјоредно небо*, нарастајуће негативном онтологијом увученом у стихове циклуса *Небески њрштен*. Један од ретких редова, иако Попа на много места симболички изједначава звезде и кости као утврђене, увек живе поетичке опсесије песника, стих „освануле сте хладне” директно алудира на физичку структуру неба. Јер, као да су звезде са овим својим именом кроз историју постепено постале симболич-

ко-метафорички езотеризам, досад у науци сасвим и недокучен, док заправо представљају и систем хладних гасова, формираних у небеском простору. Још је једна научна константа нашла место у поезији Васка Попе, а то је песниково залажење колико у младост, толико и у старост звезда, а њихову средокраћу оличава управо књига *Сјоредно небо*. Тако се Попине младе и старе звезде формирају како у групама, што је карактеристично за младе звезде, или саме крстаре небом, што је типично за старе звезде (према: Хоули, Халкомб 2005: 122) којима припада нама познато Сунце. Кад песник каже, својом препознатљивом техником списка или кутије у кутији, да „липа цветна наред срца/ Под липом котао закопан/ У котлу дванаест облака/ У облацима младо сунце”, Попа чини намерну научну инверзију с обзиром на то да је сунце видљиво сама, стара звезда, изолована од других. Директан метапоетички „злочин” песник је минуциозно осликао песмом „Риба у души”, где се на најизразитији начин повезује човеково разорно деловање са његовим духовним становањем. Младост звезда ове песме (а у питању су три младе звезде – дакле, у групи, како астрофизички императив налаже) раздевичена је хаотичним деловањем човека, његовим симболичним цепањем утробе, односно песме, при чему чак и песнички глас потврђује да „гдно смо се преварили// Мрачно нам је сад у души”.

2. Звезда моје крви

Пре него што Миљковић и Лалић наследе жељену необичност звезданих игара Васка Попе, потребно је заокружити Попину песничку причу о звездама, оним што остављају траг потпуности, нечега што је у песничким програмима после њега остало више атомизовано, располућено и у (потребним) наговештајима. Та звездана тоталност, коначна поистовећеност са човеком Васка Попе, отвара се песмом „Пепела”⁶, где се на лексичком плану може прочитати директна супституција људског бића, човека, са звездом и ноћи, чиме се егзистенцијална иронија песнички проицијивно продубљује, не би ли кулминирала незаменљивим почетком песме у историјско-митолошки сигнираном циклусу *Косово поље (Усјавна земља)*, кад „сви седе провидни за столом/ И виде један другоме звезду у срцу” („Вечера на Косову пољу”). Звезда, као метонимија тоталности људског бића, у историјски преломном тренутку остаје обележје свега (унапред) изгубљеног – и прошлости и будућности. „Златна прошлост” и „рујна будућност” преображавају се у очите коренске метафоре онога што ће митском музиком Миљковић назвати „звезданим скелетом простора”, језичким избором којим као да намерно призива Васка Попу (кост, скелет као важни лајтмотивски спрегови песника *Сјоредног неба*). Она „кап крви у углу неба”, проломљена необичним звезданим ратом, већ је код Миљковића постала знак прошлог. Иако нам је старост звезда донекле позната чињеницом да неке живе дуже, а неке краће, остаје

6 „Једни су ноћи, други звезде

Свака ноћ запали своју звезду
И игра црну игру око ње
Све док јој звезда не изгори

Ноћи се затим међу собом поделе
Једне буду звезде
Друге остану ноћи

Опет свака ноћ запали своју звезду
И игра црну игру око ње
Све док јој звезда не изгори

Ноћ последња буде и звезда и ноћ
Сама себе запали
Сама око себе црну игру одигра” („Пепела”).

научна доказаност и прењутновске астрофизике да се звезде током свог живота мало мењају (према: Хоули, Халкомб 2005: 119), али то не значи да се не крећу и да не старе.

Попин звездани бруј препун дешавања још од књиге *Кора*, где „из сваке наде/ Коју гајимо/ По једна звезда никне/ И одмиче недостижна пред нама” (*Далеко у нама*, „1”), како се види, знамен је подједнако рађања, али и недохватности. Тај неосимболистички спој задан *Кором*, после које се отвара пут ка Миљковићевој поетички фиксној звезди, у Попином раном стваралаштву, пре књиге *Споредно небо*, кад заправо настају нека од капиталних дела и Бранка Миљковића и Ивана В. Лалића, остаје посебна врста поетичко-културолошког померања модернистичког израза ка вертикали, ка висини. Попино узнесење материјалности заправо кулминира у стиховима *Споредног неба*, а почело је управо књигама *Кора* и *Нејочин њоље*. Попине кидане, па сшиване снопове неба наследило је миљковићевско и лалићевско аутопоетичко стеларно зазивање.

Неосимболистичку причу несмирениости Миљковић је осовио на сопственим симболичким поклоњењима: „Само вода може да подари потпуну самоћу/ сличну звездама сличну тишини расклопљеног неба” („Похвала води”). Песникова молитва води, вапај ватри, зјап празнине и вера у биљке, увек су праћени звезданим амалгамом⁷. Његово расклопљено, наспрам Попиног тоталног неба, није спречило песника српског неосимболизма да песмом „Увод у игре” (*Порекло наде*, 1960) остави похвалу Попиној посвећености управо – звездама:

Између мене и тебе једна птица
и неколико звезда. Узми све то – и иди!
Издишем поклон звездама и биљу,
живу празнину. Изван моје главе
буди колико хоћеш. Али не у срцу.
Падајте, падајте у понор,
ви звезде далеко од сваке ноћи.
Јој што ми се и-и-играју неке кобне игре
док има живота док има смрти!
У стварности нема оволико збиље.
Још увек, још увек за лажно јој обиље
играмо се жмурке с будућношћу („Увод у игре”)

Као да је навестио Попину књигу *Споредно небо*, овом игром звезданих жмурки, неосимболиста је заправо сачинио целовит песнички лик Васка Попе. Уосталом, ако се боље погледа, сваки стих песме „Увод у игре” ритмизован је на двострук начин: у сваком као да се Попа обраћа својим песничким стубовима, једнако као и да Миљковић мења име звезде за Попино име. Иако настала знатно пре *Споредног неба*, ова песма, на космичкој осматрачници две Попине књиге, зазива звезде не само као ауто/метапоетички просев, већ и као заштитни знак Васка Попе. Изричући јединствену оду Попином делу пре свега, дозивајући сам крвоток песниковог бића, његове везивне формуле, пре свега звезде и начело игре, потом их сливајући у своје лајт-мотивске спрегове, Миљковић је само једном песмом, „звездом моје крви”, како каже у седмом делу свог *Requiem-a*, оставио и лирску молитву, и реквијем, и својеврсни стваралачки дијалог „продуженог” неосимболизма. Чињеницу да је Попа „посебно сазвежђе” (Пантић 2022: 249), или најлепша светиљка и фењер, како га у свом есеју квалификује Иван В. Лалић, Миљковић је доказао песничком „употребом” овог групног, стеларног мотива. Неопходно је споменути још једну песму која није нашла место у књигама Бранка Миљковића, песму „Инвентар једне песме”, јер је и она посвећена Васку Попи. Овај пут, она експлицитније путује Попиним песничким светом, пре свега зато што сваки стих песме оличава по један смисао различитих песникових

⁷ „Биљко, помешаност смешну земље и воде/ Кажњену блатом, благо презри цветом./ Ал пристани на свет који звезде воде/ Изласку мутном с безбожним полетом” (*Ариљски анђео*).

књига. Оно што је читаоцу необично, то је Миљковићева интенција да ова песма протекне без иједног звезданог знака.

Миљковићеве звезде махом су везане за људски лик; та „мина у раскрвављеном небу” („Узалуд је будим”, 1957), као гласна метафора смрти, скоро увек је, код овог песника, у присуству мртвих и ноћи. У песми „Прво певање”, којом песнички глас броди доњим светом и шумом, као основним егзистенцијалним рамом иначе препознатљивим и код Попе, са инвентаром једног путника присиљеног на гледање, та кулминација виђеног остаје чињеница да „видех зид плача без звезда”. Овај сведок смрти, скамењивања и нестајања у *Requiem*-у, наставља своје путовање по „зеленгори”, с оне стране живих, увек сам и увек у множини, јер „њихове су смрти/ најдивнија сазвежђа на југу неба” (*Requiem*, „VII”). Велика сазвежђа прате „седам мртвих песника”, као један од песничких громобрана смрти већ лирски уклесане. Ноћ је неретко већа претња од смрти, отуд звезде скоро увек у присуству мртвих. Песмама „Триптихон за Еуридику” или „Орфеј у подземљу” (1957), након дантеовски озверене шуме, као осветљеним подземљем крстаре песнички јунаци „звездама рањени”. Скамењени облици постојања наслеђени управо од Васка Попе, коме припада и једна од Миљковићевих „програмских” песама, „Сонет о птици”, још једанпут превазилазе ноћ управо његовим сапутницима – звездама („О камена птицо нек те ноћ оплаче/ звездама врелим звездама неразумним”).

Бруј Миљковићевих „фиксних” звезда везан је превасходно за песничког субјекта, за обељжја човека. Тако, поред *Ариљског анђела*, *Трагични сонети* премрежени су стеларним алгоритмима, као на пример у песми „Кула лобања”, и овај пут призивајући реквијемски карактер умирућим звездама које рађа само песма:

Нестајем бдијем постајем глас и време
Цвет већи од ноћи празни талас без успомене
Звезде које се над главом мојом пале
Којима замених вид и име свога правца
Лађо пуна заборав и ветра без прамца
Некога света тешке сене пале.

Ова надреалистичка оријентација на предео главе којим се сликају и простор и време мртвих „то није љубав то је патња и зид/ Од лобања где труну звезде што су сјале”. Као да, на крају свега, песнички слика и смрт самих звезда. Јер, код Миљковића звезде су увек у множини, ретко кад се ауторско ја обраћа једној звезди, пошто су саме обременене смрћу свих покојника. Та групна смрт сазвежђа, у тону Миљковићеве аутопоетике, вероватно и звучи још злокобније. „Здробљено сунце подземља” („Сећање на покојника”), што поново ниче у ониричком слоју Миљковићевог песништва („Црни јамб сна”, „Дактил сна”), подједнако је претеће колико и отрежњујуће, уписано и заустављено у времену:

Стоје измишљени брегови
од злата где звезда сјала је.
Ту смрти нема. Ветрови
у небо се враћају. Пала је

лобања низ црне гребене

У песми „Зид глава”, слично као у песми „Кула лобања”, недогледна просторност коју узимају звезде самерена је човековој егзистенцији подједнако као утеха и тиха претња, али и аутопоетичка заштита, јер „свуда су звезде, и где смо прогнани”, изриче ауторски глас. Стеларна заштита песме, уз сржни трзај живота, доказ је да песма „је рачунање инспирисано звездама”. С обзиром на то да:

Све истинске формуле света су поетске. (...) Савремена физика би могла да узме за епитаф Бодлеров стих: „Човеков пут води кроз шуму симбола.” Моја формула: „Речи су моћ и оквир света. Све што се дешава, дешава се на подручју језика и симбола, било да се ради о атомима или о звездама”. (Миљковић, *Ајнштајн се може препеваати*)

Миљковић, чини се, изриче чисто лирску, стваралачки употребну вредност лексеме звезда, одричући јој донекле песничку сраслост са науком, физиком или математиком. На том месту „уместо изгубљене речи која има право/ на све звезде у бићу што празнину буде” („Тјентиште”), отвара се најактивнији принцип звезде у Миљковићевом песништву, онај најдубље срастао са аутопоетиком. Исти знак Ајнштајна и њгових формула гласан је у једној другој фасцинацији, у Лалићевој фасцинацији ајнштајновским Моцартом, претпоставља се монографијом Алберта Ајнштајна о великом композитору (према: Петровић 2007: 346).

Поемом *Ариљски анђео* Миљковић је оставио необичан звездани жиг, почев од лирског записа „О анђелу на зиду”. Звезда се у овој перспективистичкој (песник пред фреском) увертири заиста налази на средокраћу, она постаје песникова мера. Онако како песник „постоји између елемената и односа који поравнавају свет, постоји у чистој могућности као чудо и верност силама које су иза зида”, тако се моћ звезде утврђује кјеркегоровским „падом у живот” („Балада”). Поново призивајући моћ зида, свакако лајтмотивски симбол наслеђен од Малармеа, ту моћ, што је код Лалића добила читаву песничку причу, Миљковић утеловљује утврђено-жељену нематеријалност „звезда око главе”, чињеницом да недвосмислено припадају човековом простору.

„Звездама смо потписали превару/ Невидљиве ноћи, тим црње” („Балада”), каже песнички глас сигуран у метафизичку превару која кулминира песничком сложености „Мора пре него усним” (1959), песмом што Попино узнесење поставља на сасвим нове онтолошке основе. Парадокс, иначе једно од омиљених (песничких) средстава Бранка Миљковића, и овај пут је доказ чисто поетичког. С обзиром на то да су звезде нешто видљиво, али значењем никад потпуно дохватно, Миљковићеве невидљиве ноћи ту су да умире песников залазак у просторе онога што око види. Зато су Миљковићеве звезде, као нешто видљиво, подједнако поклоњене невидљивим, есенцијалним чинима његове поетике, пре свега празнини и мртвима. Пошто не остају само њихове поклонице, Миљковићеве звезде похвале, пре свега су оде двострукој, дијалектичкој природи воде или земље. Густина Миљковићевог подухвата да се звезде приближе човеку, или њему лично, скоро увек подразумева кретање по невидљивој линији са осматрачнице „моје крви”, овог тренутка, наниже, ка свету мртвих. Вертикала захваћена реченим односом подразумева не толико космолошке процесе негде на средини Млечног пута, као код Васка Попе, већ скривену причу која ће звезду ухватити сад и овде, у свој густини Миљковићевог онтолошког мрвљења.

3. Звездарница тишине

Чињеницу да звезде неприкосновено заводе показао је Иван В. Лалић, храбро насловивиши један циклус своје књиге *Чин* (1963), *Алгол*. Алгол, у астрономији позната и као демонска звезда, навестила је необичну стеларну структуру Лалићеве песничко-естетичке обраде овог лајтмотива. Етерични алгол, који је изродио карактеристичну стеларну поетику књиге *Чин*, подједнако је омогућио песнику померање од звездарница подигнутих певањем Бранка Миљковића и Васка Попе. Самим термином звездарница, којим узноси већ претећу двојност звезда, Лалић је наведеном кованицом коезистенције звезда и костурнице (отуд звездарнице) поетички покренуо већ покретни мотив. Јер, поред тога што звезде свакако припадају историји српске поезије уопште, оне су аутентичан показатељ развојности модернистичког израза српске поезије, посебно, као што су и несумњиви отисак гласног међупесничког дијалога. Лалићеве звезде су, за разлику од Миљковићевих, на пример, изразито *покрећне*, иако су у самом почетку утврђене на препознатљиво неосимболистички начин, као аутопоетички изданак:

Памтим ту звезду
Мутну као рубинско стакло старих чаша,
Ту звезду, ту отровну реч што разједа текстове
Писане на ветровитим кулама, (...)

Памтим ту звезду што се раслојава као лептир,
Тај сјај што се растура као иперит,
Ту благу лепру на небу у септембру,

Памтим ту звезду опасану паучином једначина,
Ту звезду која ме опомиње да нахраним наду

Ова песничка загрцнутост башларовским дијалектичким сећањем на само једну претећу звезду, чиме Лалић као да нуди одговор или поставља песнички проблем Миљковићевих звезда увек у множини, друштву и (не)сагласју, свакако је део поетичког развоја, као што је и метонимија ранијих књига овог аутора, где је реч звезда заменила лалићевски препознатљиве руже, пчеле или прстен. С обзиром на то да „философ не може у тишини да тражи спокој” (Башлар 2000: 17), Лалић истрајно песнички реплицира како „тако ме једна звезда опомиње на тишину,/ Тако ми једна звезда светли над књигом пред сан”. С обзиром на то да су Миљковићеве звезде педесетих година двадесетог века прелазиле пут од отиска надреалистичког импулса, преко сталних чувара празног места аутопоетике, па све до родољубивих звукова, увек остајући органски срасле са ликом онога који пева, Лалићева стеларна поетика им даје већу аутономност, померајући тежиште песме управо ка њима. Иако је познато да Миљковић „допушта могућност да песнички облик може да претходи песми и да утолико утиче на песничко стварање, али објашњава да је ту реч само о осећању облика” (Ђорђевић 2014: 236), као што је увек и реч само о осећању звезде, Лалић управо тај осећај, у „Пролећној литургији за мртвог песника” посвећеној Миљковићу, бира, да у његов хоризонт, хоризонт мртвих, пошаље „ненаписану звезду која кружи/ Још око истог средишта, где јуче/ Био си ти, а данас је тишина”. Да би достигао идеал отпорног, статичног средишта (према: Божовић 2020: 448), око кога круже вечито покретне, семантички слојевите звезде, Лалић је ненаписане звезде, што се налазе на ивици речи, на улазу у (заједничку) песму, поново поставио у окриље *тишине*.

Звезда памћења и звезда опомене, коју призива чистим неосимболистичким принципом, та Лалићева звезда припада управо реченој дијалектици времена и трајања Гастона Башлара; заједно, у послератним песничким програмима, звезда изашла подједнако из неоромантичарског или Црњансковог оквира, она представља један од оних чистих мостова (нео)симболизма, на клатну одзива прошлог у модерно, које су поставили, како подсећа Фуко (1989: 332-333), Ниче и Маларме, сваки у свом програму о фрагментарном бићу језика. Једнако распоућеном небу, где спомињање звезде разлива тон од оде до ламента, одговара временитост звезде, што је чини толико покретном у поетичком систему Ивана В. Лалића; њена моћ трансцендира простор песме и онтологизује аутопоетичку нужност. „Пре ње која не престаје/ Да буде звезда, житница ватре/ И разбијених слогова година”, пре ње Лалић заправо и не слика свет. У поетички препознатљивој песми „De administrando imperio”, песник речено експлицитно и записује:

...а звезде
Немају историју, само време
Изражено у чистој мери ватре
И задано одједном

Звездана будућност, стеларна смрт и звездарница која може да нестане, али распоред звезда никада, како песник и поручује, ту су да опишу круг, непроменљиву, а то је да смо „из ноћи

у ноћ опасно старији”, како се каже у песми „Касиопеја”, написаној 1970. године, а објављеној у књизи *Сметње на везама* (1975). Управо је звезда један од оних формацијских мотива што доказује да „широк тематско-мотивски распон Лалићевог певања краси нерасплетива унутарња јединственост” (Јовановић 2021), исто онако како променљиву селидбу Лалићеве звезде краси увек изражена осећајност рођена из пажљиво одабране слике.

Звезде имају време, оно исто башларовски дисконтинуитетно време, јер звезде начињу поље метафоре и алегорије песничког сећања, увек потребно недовршеног, несигурног, разломљеног, субјективног. Тај „систем чуда”, како Лалић каже у *Стирасној мери*, односно песми „Простори наде”, ту је да подсети на аутопоетику, да врати смирај лалићевски променљивој звезди⁸. Још једанпут се, овај пут с временским размаком две збирке (*Стирасна мера*, 1984), звезда оглашава у присуству наде. „Ту звезду која ме опомиње да нахраним наду”, Лалић је несметано преселио из окриља поетике у наручје мртвих. И тада, и даље остаје делатна, јер „звезде говоре/ Ужасно успореним језиком: реч мртвима,/ Реч нерођенима” („Како је умро”). Као што се да видети, Лалићеве звезде говоре, крстаре, опомињу, увек *својим* језиком.

Овај расклопљени, успорени говор звезда, што иницира васионску, Попину игру човекове жеље за њиховом близином, њихово време „одједном”, без историје, сведочи вечитом враћању песме, што песник и доказује песмом „Обраћање комети”:

Тутњиш ми у духу док се приближаваш, опет,
 Ти двострука тескобо столећа
 Које путањом својом прошиваш
 На оба рубца, репата ватро, тридесет пута осмотрена

(...) чему се
 Враћаш? И шта то хоћеш
 Упорно да посведочиш?

Као што се у овој песми види, Лалић је, метафорички речено, још једном уместо Миљковића, као помен, испевао стихове о ватри, иако је песма насловљена „Обраћање комети”. Поетичко наслеђе неосимболизма је у потпуности довршено, иако велики (неистражени) знак звездане потврде и даље стоји.

Звезда у послератним песничким програмима припада подједнако материјалном, односно именовану, толико и невидном, наслућујућем: „Сличан узрок/ Окреће око таме која дели/ Звезду од звезде; без ње не би знали/ Да звезде јесу. *Via negativa*” („Концерт византијске музике”). Та тама, због које знамо да „звезде јесу”, наслеђен је титрај звезде ранијих Лалићевих књига и песничких циклуса. „Озверене звезде” и „озвездане звери” *Мелисе* (1959) од сазвежђа брзо постају звезда „опасно обичних ствари” („Звезде”). Тако, каснијом песмом „*Ave Maris Stella*”, којом се звезда и именује небеским („уљанице божја”) и аутопоетичким квалитетима („здрово звездо мора,/ здраво мала ватро”), постаје светлозарна пролегомена амбиваленције за оно што песник читаоцу нуди збирком *Четири канона*.

Својеврсни (последњи) поздрав звезди или гласни поздрав звезде, несумњиво се потврђује књигом *Писмо* (1992); њена способност поетичке селидбе – „да наставим давне недовршене сеобе/ У ствари што као звезде збуњују присуством” – фасцинира подједнако и песника, колико и тумача. Јер, звезда и за Васка Попу, и за Бранка Миљковића, и за Ивана В. Лалића представља један од основних (нео)симболистичких феномена видљивог. Бивајући свакако видљиве, чак и

8 „Променљиве звезде су оне што мењају осветљеност”, као што и својом сложености интригирају научнике. Њихове промене могу бити нагле и насилне, као што су рођење и смрт, али и спорије као што је нормална стеларна еволуције (према: Перси 2007: 12)

оком обичног човека, оне, по песничком диктату модерности, морају припадати и материјалном, стварима. Зато Лалић прави јасну лирску паралелу између појавности и космолошких мотива; кроз стеларни окулар, њихово време и сложеност пролази вишебојни ласер песничке интерпретације предметности. Оне су, коначно, име за средокраћу.

Звездоносци што на само једном мотиву осовљују и у распукнућу потврђују читаву историју српске поезије испеване реченом елипсом, и Попа и Миљковић, и Лалић, „повлаче сен за собом пространу”, како каже Лукреције (2022: 163), неки вид хладовине за усијане просторе доњег света, или пак, плавих звезда⁹ Црњансковог бескрајног круга.

ИЗВОРИ

- Лалић 1997: И. В. Лалић, *Дела, књ. II, О делима љубави или Византијија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Лалић 1997: И. В. Лалић, *Дела, књ. III, Стирасна мера*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
Миљковић 2004: Б. Миљковић, *Сабране песме*, Ниш: Просвета.
Попа 2001: В. Попа, *Сабране песме*, Београд: Завод за уџбенике, Вршац: Друштво „Вршац лепа варош”.

ЛИТЕРАТУРА

- Башлар 2000: G. Bachelard, *The Dialectic of Duration*, Manchester: Cilanamen Press.
Божовић 2020: Г. Божовић, Где се обнавља свет? Четири песме Ивана В. Лалића о песницима, *Летопис Мајице српске*, Год. 196, књ. 505, св. 4, 2020, 442–453. https://www.maticasrpska.org.rs/letopis/letopis_505_4/06%20Bozovic.pdf. 29.09.2024.
Ђорђевић 2014: С. Ђорђевић, Миљковић о песничкој форми, у: *Бранко Миљковић, Моћ речи*, Александар Б. Лаковић (прир.), Крагујевац: Народна библиотека „Вук Караџић”, 229–243.
Јанковић 1989: Н. Ђ. Јанковић, *Астрономија у старим српским рукописима*, посебна издања, књ. ДХС, Одељење природно-математичких наука, књ. 64, Београд: Српска академија наука и уметности.
Јовановић 2021: А. Јовановић, Иван В. Лалић, песник који је ујединио тумаче и читаоце, у: *Печати*, број 671, 2021. <https://www.pecat.co.rs/2021/07/ivan-v-lalic-pesnik-koji-je-ujedinio-tumace-i-citaocse/>. 29.09.2024.
Кант 2016: I. Kant, *Metafizika prirode*, Novi Sad: Akademska knjiga, Prirodno-matematički fakultet.
Коперник 2014: N. Kopernik, *Šest knjiga o kruženjima nebeskih sfera*, Novi Sad: Akademska knjiga.
Латковић 2017: О. Латковић, Шта се крије у светлости звезда?, у: *Од сунчевог система до граница васионе*, циклус предавања, књ. III, Београд: Српска академија наука и уметности, 25–39.
Лукреције 2022: Тит Лукреције Кар, *О природи ствари*, препев, предговор и критичке белешке Аница Савић Ребац, Београд: Укронија.
Пантић 2022: М. Пантић, У сазвежђу Васка Попе, у: Михајло Пантић (прир.), *Сазвежђе Васка Попе*, зборник, Београд: Библиотека града Београда, 240–250.
Перси 2007: J. R. Percy, *Understanding Variable Stars*, New York: Cambridge University Press.
Петровић 2007: П. Петровић, Између музике и смрти: Лалићеве песме о Моцарту, *Постсимболистичка поезика Ивана В. Лалића*, Београд: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет, 345–365.
Фуко 1989: M. Foucault, Men and his doubles, in: M. Foucault, *The Order of Things*, New York: Routledge, 330–374.
Хоули, Халкомб 2005: J. F. Hawley, K. A. Holcomb, *Foundations of Modern Cosmology*, Oxford: Oxford University Press.

⁹ Познато је да, супротно људској логици, само звезде које су усијане, емитују плаву светлост, док знак црвене боје носе такозване хладне звезде.

“A STAR YOU NEED TO GET USED TO”: VASKO POPA’S STAR-CENTRISM AND ITS (NEOSYMBOLISTIC) REFLECTIONS

Summary

The main goal of this paper is the phenomenological reading of the multifaceted continuity of modern Serbian poetry conceived by Vasko Popa’s stellar poetic system, to which Miljković and Lalić give the answer with their (quiet) star-centrism. In that unconcealed, although perhaps at first glance quiet and unobtrusive, and one of, we think, most intriguingly unread dialogues of Serbian post-war poets, the star as an emblematic code of (post)romanticism, experiences its poetic evolution, which modern Serbian poets follow in an equally complex way as the star we know within its physical, astrological-cosmological, and finally existential-philosophical meaning. The life and death of a star, its fixed or variable features are accompanied by the poetic programs we are talking about. Radial poetics with the same movement of the stars enabled changes in the rhythm of the song marked by a star trail, always between the ode and the requiem.

Keywords: poetry, (neo)symbolism, star anatomy, dying stars, structure, binary stars, time, rhythm, poetics

Olja S. Vasileva